

دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

گروه تاریخ

پایان نامه :

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد، رشته تاریخ،

گرایش عمومی جهان

عنوان :

بررسی اوضاع سیاسی خلیج فارس

از سقوط صفویه تا ابتدای قاجاریه

(۱۷۹۵-۱۷۲۲ م/ ۱۲۱۰-۱۱۳۵ هـ.ق)

استاد راهنما:

دکتر مقصود علی صادقی

استاد مشاور:

دکتر علیرضا خزائلی

پژوهشگر:

جواد موسوی دالینی

اسفند ۸۶

نام خانوادگی: موسوی دالینی	نام: جواد
عنوان پایان نامه: بررسی اوضاع سیاسی خلیج فارس از سقوط صفویه تا ابتدای قاجاریه	
استاد راهنما: دکتر مقصود علی صادقی	
استاد مشاور: دکتر علیرضا خزائلی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: تاریخ
دانشگاه: تبریز	گرایش: عمومی جهان
دانشکده: علوم انسانی و اجتماعی	تاریخ فارغ التحصیلی: تعداد صفحه:
واژه های کلیدی: اوضاع سیاسی خلیج فارس - کمپانی هند شرقی انگلیس - کمپانی هند شرقی هلند - نادرشاه - کریم خان زند - عمان - بحرین - قواسم - بوشهر - بندرعباس - بصره	
چکیده:	
<p>خلیج فارس یکی از محورهای ارتباط بین اروپا، آفریقا، آسیای غربی و جنوب شرقی است و از نظر استراتژیک در منطقه خاورمیانه به عنوان مهمترین مرکز ارتباطی بین سه قاره است و بخشی از یک سیستم ارتباطی را تشکیل می دهد به همین جهت این موقعیت از روزگاران پیشین مورد توجه قدرت های جهانی بوده است. تجار و بازرگانان کالاها را از شرق و جنوب آسیا به خلیج فارس حمل می کردند و از آنجا به سواحل مدیترانه، اروپا و بالعکس می بردند</p> <p>ایران در زمان ابتدای دولت صفوی با مشکلات داخلی و هجوم خارجی زیادی درگیر بود و نمی توانست به طور جدی به مسائل خلیج فارس بپردازد، هر چند حضور خود را در این منطقه به صور مختلف از جمله تکرار تقاضای خراج از حکام جزایر و سواحل درخواست می نمود. اما به تدریج که دولت مرکزی ایران انسجام بیشتری یافت، توجه به منطقه خلیج فارس بیشتر شد و عکس العمل ها در مقابل پرتغالی ها نیز شدیدتر گردید.</p>	

اما با شروع سلطنت شاه عباس اول، دولت مرکزی ایران قدرت بیشتری یافت و توجه به تجارت خارجی و خلیج فارس نیز بیشتر شد. سرانجام حمله مشترک نیروهای ایرانی و انگلیسی در سال ۱۶۲۳ م / ۱۰۳۱ق. با تسلیم قوای پرتغال، حاکمیت آنها بر سواحل خلیج فارس خاتمه یافت. اما متأسفانه عدم توجه جدی و اساسی حاکمان سالهای پایانی صفویه به حق و حقوق تاریخی ایران در سرتاسر خلیج فارس باعث شد که برخی از جوامع تجاری و سنتی خلیج فارس دارای تمایلات گریز از مرکز شوند.

از آنجا که در عهد افغانه امنیت لازم برای تجارت و دریانوردی در کرانه‌های خلیج فارس وجود نداشت، بازار تجارت راکد بود ولی ظهور نادرشاه در ایران برای جوامع تجاری - کمپانی هند شرقی هلند، فرانسه و انگلیس - در خلیج فارس امیدوار کننده بود. نادرشاه با احیای سلطه حکومت مرکزی ایران بر خلیج فارس بویژه با تاسیس ناوگان دریایی، ضمن ایجاد امنیت لازم برای بازرگانی و دریانوردی کنترل ایران بر سواحل خلیج فارس را افزایش داد و حتی این کنترل و سلطه تا عمان نیز گسترش یافت.

پس از قتل نادرشاه شرایط مساعدی برای ظهور قدرت‌های محلی تحت رهبری شیوخ و روسای قبایل پدید آمد و این وضعیت هم چنان باقی بود تا اینکه کریم‌خان زند ظهور کرد و بر قسمت اعظم ایران تسلط یافت و پایتخت را از خراسان به شیراز انتقال داد و متوجه سواحل خلیج فارس شد و سعی در ایجاد آرامش و استقرار نفوذ حکومت مرکزی بر این منطقه برای احیای تجارت نمود. بعد از فوت کریم‌خان زند نفوذ و تسلط ایران بر خلیج فارس کاهش یافت و دیری نگذشت که آن منطقه دچار اغتشاش و هرج و مرج شد و حکومت‌های محلی سر به شورش برداشتند. بیشتر قدرت‌های محلی ناگریز بودند برای ایجاد امنیت و رونق تجارت، بیشتر اوقات به یکی از قطب‌های قدرت در این منطقه نزدیک شوند.

اما از آنجا که جنگ‌های هفت ساله از سال ۱۷۵۶م / ۱۱۶۹ق در اروپا شروع شده بود، تأثیرات آن نیز به

مشرق زمین سرایت کرد. با پیروزی انگلیس در این جنگ‌ها، این کشور برای سالیان متمادی به قدرتی
بلامنازع در دریا‌های آزاد و از جمله خلیج فارس تبدیل شد. با افزایش قدرت و توان انگلستان به ویژه در
نیمه دوم قرن (۱۸م/۱۲ق) آن دولت به قطب برتر سیاسی نظامی در خلیج فارس تبدیل شد و این خود
باعث جذب سران حکومت‌های محلی به خود گردید.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	بخش اول: کلیات
۴	فصل اول: تبیین موضوع و مفاهیم
۴	۱- تعریف و تحدید موضوع
۴	الف- موضوعی
۴	ب- زمانی
۴	ج- مکانی
۴	۲- بیان مساله پژوهش (طرح سوالهای اساسی)
۵	۳- بیان اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق
۶	۴- تدوین و ارائه فرضیه های تحقیق
۷	۵- تعریف مفاهیم
	فصل دوم:
۸	۱- پیشینه تحقیق
۹	۲- روش تحقیق
۹	۳- بررسی منابع
	بخش دوم: موقعیت، نام و پیشینه خلیج فارس
۱۶	فصل اول: موقعیت خلیج فارس
۱۶	نام خلیج فارس
۱۷	وجه تسمیه خلیج فارس
۱۸	الف- کتب مورخان، جغرافیدانان و نقشه های یونانی
۱۹	ب- کتب تاریخی و جغرافیایی عصر اسلامی
۲۱	ج- اسناد غربی
۲۴	د- اسناد حقوقی

۲۴	خلیج عربی (دریای سرخ)
۲۶	فتنه انگیزی های استعماری در خلیج فارس
	فصل دوم: خلیج فارس در گذر زمان
۲۹	الف- پیش از اسلام
۳۱	ب- پس از اسلام
	مراکز عمده تجارت در خلیج فارس در دوره های مختلف اسلامی
۳۳	(از ابتدا تا اواخر قرن ۱۲ ه. ق)

بخش سوم: اروپائیان در خلیج فارس

۳۴	مقدمه: جستجو برای یافتن راههای دریایی جدید
۳۷	فصل اول: پرتغالیان در مشرق زمین
۳۸	عوامل موثر در ورود پرتغالیان به خلیج فارس
۴۳	اخراج پرتغالیان از خلیج فارس
۴۵	فصل دوم: انگلیسیان در مشرق زمین
۴۹	انگلیسیان در بندرعباس
۵۱	انگلیسیان در بندرعباس بعد از مرگ نادرشاه
۵۳	دلایل خروج انگلیسیان از بندرعباس
۵۴	انگلیسیان در بصره
۵۷	توسعه منافع انگلیسیان در بصره
۶۰	افول تجارت در بصره
۶۳	انگلیسیان و تاسیس مرکز تجاری بوشهر
۷۲	انگلیسیان بعد از فوت کریم خان
۷۳	فرجام سخن
۷۵	فصل سوم: ورود هلندیان به مشرق زمین
۷۶	ورود هلندیان به خلیج فارس
۷۷	هلندیان پس از مرگ شاه عباس
۷۸	رقابت هلند و انگلیس در ورای خلیج فارس
۸۱	کمپانی هند شرقی هلند (واک) بعد از سقوط صفویه
۸۲	هلندیان در بندرعباس
۸۲	هلندیان و افغانها
۸۶	دلایل افول فعالیت (واک) در خلیج فارس بعد از سقوط صفویه
۸۶	هلندی ها در مسقط

۸۷	هلندی ها در بصره
۸۹	هلندی ها در خارگ
۹۱	چگونگی انتخاب جزیره خارگ
۹۳	فعالتهای واک در جزیره خارگ
۹۵	شخصیت میرمهنا
۹۶	غروب هلندیان در خلیج فارس
۹۹	نتیجه
۱۰۰	فصل چهارم: فرانسویان در خلیج فارس
۱۰۱	فرانسویان در بصره
۱۰۳	فرانسویان در بندرعباس
۱۰۴	جنگهای هفت ساله
۱۰۵	پایان سخن

بخش چهارم: تحولات سیاسی در سواحل جنوبی خلیج فارس

۱۰۶	فصل اول: جایگاه عمان
	پیشینه تاریخی عمان
۱۰۷	الف- پیش از اسلام
۱۰۸	ب- پس از اسلام
۱۰۹	اخراج پرتغالیان از عمان
۱۱۰	عمان؛ از شاه عباس تا نادرشاه
۱۱۱	عمان و تصرف جزایر سفلی خلیج فارس
۱۱۳	عملیات و نبردهای دریایی نادرشاه در عمان
۱۱۳	الف- عملیات دریایی عمان
۱۱۵	ب- عملیات دریایی جلفار و مسقط
۱۱۶	ج- عملیات جلفار
۱۲۰	عمان در عهد کریم خان زند
۱۲۱	حمله ناموفق زکی خان به عمان
۱۲۴	فصل دوم: بحرین
۱۲۵	پیشینه تاریخی بحرین
۱۲۶	الف- قبل از اسلام
۱۲۷	ب- پس از اسلام
	بحرین در عهد افشاریه

۱۲۹	عملیات دریایی بحرین
۱۲۹	بحرین در فرمانروایی آل مذکور
۱۳۰	خارج شدن آل مذکور از بحرین
۱۳۱	فصل سوم: کویت
۱۳۲	کویت در گذر زمان
۱۳۳	به قدرت رسیدن آل صباح در کویت
۱۳۵	فصل چهارم: قطر
	زیاره
۱۳۶	الف- پیش از اسلام
۱۳۷	ب- پس از اسلام
۱۳۹	آل خلیفه در زیاره
۱۴۲	فصل پنجم: قواسم
۱۴۲	ریشه قواسم
۱۴۴	ظهور شیوخ قاسمی در عرصه تحولات سیاسی - نظامی خلیج فارس

بخش پنجم: نادرشاه و ناوگان دریایی

۱۴۶	فصل اول: چگونگی تاسیس ناوگان نادری
۱۵۰	تهیه نیروی دریایی و تشکیل ناوگان دریایی
۱۵۳	فصل دوم: بوشهر مرکز کشتی سازی
۱۵۶	فرجام فعالیت های نیروی دریایی نادرشاه

بخش ششم، تحولات سیاسی بصره

۱۵۷	فصل اول: موقعیت و جایگاه بصره
۱۵۸	بصره پس از صفویه
۱۶۰	بصره در عهد افشاریه
۱۶۰	حمله اول نادرشاه به بصره
۱۶۱	حمله دوم نادرشاه به بصره
۱۶۲	بصره قبل از حمله سوم
۱۶۳	حمله سوم نادرشاه به بصره
	فصل دوم: بصره در عهد زندیه
۱۶۸	دلایل احتمالی حمله کریم خان زند به بصره
۱۷۲	آغاز نبرد بصره

۱۷۳	عمانی ها در صدد انتقام
۱۷۴	بستن شط العرب با زنجیر
۱۷۵	سپاه بغداد
۱۷۶	بصره در محاصره
۱۷۸	مقاومت اهالی بصره
۱۷۹	کشته شدن عمر پاشا
۱۸۰	سقوط بصره
۱۸۱	بصره بعد از فوت کریم خان زند
۱۸۶	پایان سخن

بخش هفتم: تحولات سیاسی در سواحل شمالی خلیج فارس

۱۹۶	مهمترین قدرتهای محلی در کرانه های شمالی خلیج فارس
۱۹۷	فصل اول: گمبرون (بندرعباس)
۲۰۰	بندرعباس و ملا علی شاه
۲۰۱	ظهور ملاعلی شاه در عرصه تحولات سیاسی
۲۰۲	ملاعلی شاه بعد از مرگ نادر شاه
۲۰۴	ملاعلی شاه و قدرتهای محلی همجوار
۲۱۰	ملاعلی شاه و کمپانی های خارجی (ایک) و (واک)
۲۱۳	بندرعباس در عهد زندیه
۲۱۵	فصل دوم: قشم
۲۱۵	موقعیت و پیشینه جزیره قشم
۲۱۶	خاندان بنی معین
۲۱۸	حمله خوارج به جزیره قشم
۲۱۸	فصل سوم: لارستان
۲۱۹	لارستان در عصر صفویه
۲۲۱	لارستان در عهد افغان ها
۲۲۱	لارستان در عهد افشاریه
۲۲۲	لارستان در عهد زندیه
۲۲۳	توسعه طلبی نصیرخان لاری
۲۲۴	نصیرخان لاری و کریم خان زند
۲۲۶	تسخیر لار
۲۲۷	نصیرخان و کمپانی های خارجی (ایک) و (واک)

۲۲۹	فصل چهارم: بوشهر
۲۳۰	آل مذکور
۲۳۱	آل مذکور در مسیر ترقی
۲۳۲	اقدامات شیخ نصرخان
۲۳۳	شیخ نصر و میرناصر
۲۳۴	احضار شیخ نصر به شیراز توسط وکیل
۲۳۵	تعامل شیخ نصر با کریم خان زند
۲۳۵	نماینده شیخ نصر در قضیه مسقط
۲۳۶	نقش شیخ نصر در فتح بصره
۲۳۶	آل مذکور و کمپانی هند شرقی انگلیس
۲۳۷	فرجام سخن
۲۴۰	فصل پنجم: بندر ریگ، خاندان وغایی
۲۴۰	میرناصر اولین حاکم شناخته شده خاندان وغایی
۲۴۱	میرناصر و اوج گیری بندر ریگ
۲۴۳	خاندان وغایی در عرصه تحولات سیاسی خلیج فارس
۲۴۴	اقدامات میر ناصر
۲۴۶	جنگ قدرت میان بوشهر و بندر ریگ در دوران میرناصر
۲۴۷	فتح بحرین
۲۴۹	بصره و بندر ریگ
۲۵۰	میرناصر و کمپانی هند شرقی انگلیس (ایک)
۲۵۱	پایان کار میرناصر
۲۵۲	چرایی قتل میرناصر
۲۵۳	میرحسین و میر مهنا
۲۵۵	میرحسین بر مسند قدرت
۲۵۵	(ایک) در تلاش برای تاسیس تجارتخانه در بندر ریگ
۲۵۶	قربت میرحسین و انگلیسیان
۲۵۸	دستگیری مجدد برادران وغایی توسط کریم خان زند
۲۵۹	هلندیان و ایجاد تفرقه میان برادران وغایی
۲۶۰	قتل میرحسین، پیروزی هلندیان
۲۶۱	میرمهنا در تکاپوی قدرت
۲۶۳	کریم خان، انگلیسیان و شیخ سعدون علیه میرمهنا
۲۶۵	میرمهنا در خطر سقوط

۲۶۷	پایان کار میرمهنا
۲۷۱	فصل ششم: خوزستان و بنی کعب
۲۷۲	کعبی ها در دوره افشاریه
۲۷۳	شیخ سلمان کعبی
۲۷۴	کریم خان و کعبی ها
۲۷۶	لشکرکشی والی بغداد علیه بنی کعب
۲۷۷	اتحاد بریتانیا و ترکان علیه بنی کعب
۲۸۰	کعبیان پس از شیخ سلمان
۲۸۲	نتیجه
۲۸۴	منابع و ماخذ
۲۹۷	ضمائم
۳۰۵	اعلام

مقدمه:

خلیج فارس در ادوار گوناگون تاریخی به عنوان یک منطقه ژئواستراتژیک، واقع در یکی از مهمترین مسیرهای دریایی نه تنها در آسیا، بلکه در سراسر جهان، از اهمیت خاصی برخوردار بوده است.

پیش از آغاز عصر استعمار، بیشترین اهمیت خلیج فارس در زمینه تجارت و بازرگانی بود و گذرگاهی برای صادرات هند و کشورهای شرق دور به ایران و بین‌النهرین و شبه‌جزیره عربستان به شمار می‌آمد و به طور کلی، ارتباط این دریا با دنیای خارج معمولاً در حیطه روابط بازرگانی و ترانزیتی خلاصه می‌شد.

اکتشافات جغرافیایی قرن ۱۶م/۱۰ق، تغییرات زیادی در تمام جهان به وجود آورد و از آنجا که هدف از اکتشافات تسهیل تجارت بود و خلیج فارس یکی از مهمترین آبراه‌های تجاری جهان به شمار می‌آمد، به زودی تحت تاثیر اوضاع جدید قرار گرفت و از همان آغاز پذیرای دریانوردان اروپایی شد. جغرافیای سیاسی خلیج فارس در دوره معاصر تا اندازه زیادی متأثر از رخدادهای سیاسی در نیمه دوم قرن ۱۸م/۱۲ق. می‌باشد. نگاهی به تاریخچه دولت‌های محلی و خاندانی در مناطقی همچون عمان، بحرین، کویت، قطر و امارات متحده عربی حاکی از آن است که ریشه اولیه و نخستین این قدرت‌ها در آن برهه زمانی به وجود آمده است. درست در همین دوران است که انگلستان توانست سایر رقبای اروپایی خود را در خلیج فارس کنار زند و به قدرت برتر سیاسی - نظامی - اقتصادی در منطقه تبدیل شود. در این هنگام حکومت‌های محلی در کرانه‌های شمالی خلیج فارس پس از قتل نادرشاه تا روی کار آمدن کریم‌خان زند، ظهور کردند که از ابعاد ناشناخته یا کمتر شناخته شده فراوان و متعددی برخوردار است.

بطور کلی این دوره نقطه عطفی در اوضاع سیاسی خلیج فارس به حساب می‌آید که متأسفانه علی‌رغم تحقیقات و پژوهش‌های کثیر در مورد خلیج فارس به این موضوعات کمتر اشاره شده است و جای خالی چنین پژوهشی احساس می‌شود. بدین جهت نگارنده با توجه به راهنمایی‌های ارزنده استاد محترم جناب آقای دکتر صادقی مسأله اوضاع و تحولات سیاسی خلیج فارس در این برهه را دست‌مایه خویش قرار داده و به نگارش پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی اوضاع سیاسی خلیج فارس از سقوط صفویه تا ابتدای قاجاریه» اقدام نموده است که شامل مقدمه، هفت بخش، سخن پایانی، کتاب‌نامه و ضمائم می‌باشد.

در بخش اول با عنوان «کلیات» که شامل دو فصل می‌باشد، به تبیین موضوع و مفاهیم، بیان مسأله پژوهش، اهمیت موضوع، ارائه فرضیه، تعریف مفاهیم، پیشینه تحقیق، روش تحقیق و بررسی منابع می‌پردازیم. بخش دوم با عنوان «موقعیت، نام و پیشینه خلیج فارس» که شامل دو فصل می‌باشد. بخش سوم با عنوان «اروپائیان در خلیج فارس» شامل مقدمه و چهار فصل جداگانه که به ورود، حضور، رقابت و اقدامات استعمارگران در بنادر، جزایر و سواحل خلیج فارس پرداخته است. در بخش چهارم با عنوان «تحولات سیاسی در سواحل جنوبی خلیج فارس» پیشینه و چگونگی قدرت‌گیری قبایل اعراب در پنج فصل مورد بررسی قرار گرفته است. بخش پنجم با عنوان «نادرشاه و ناوگان دریایی» به چگونگی تأسیس نیروی دریایی و سرانجام آن اشاره کرده است. بخش ششم با عنوان «تحولات سیاسی بصره» در دو فصل به بررسی تاریخچه بصره و تلاش‌های نادرشاه و کریم‌خان زند برای بازپس‌گیری و بالاخره تصرف آن توسط صادق‌خان زند پرداخته است. در بخش هفتم با عنوان «تحولات سیاسی در سواحل شمالی خلیج فارس» در شش فصل تحولات سیاسی و حکومت‌های محلی بوجود آمده در این نواحی در دوره مورد بحث، توضیح داده شده است. در انتها به کاهش اقتدار و تسلط ایران در بنادر و سواحل خلیج فارس از یکسو و افزایش قدرت و توان

انگلستان از سوی دیگر اشاره شده است. منابع و مأخذ شامل دو قسمت فارسی (کتب و مقالات) و غیر فارسی (عربی و انگلیسی) که بر اساس حروف الفبایی مولفین دسته‌بندی شده‌اند، می‌باشد.

بخش اول : کلیات

فصل اول: تبیین موضوع و مفاهیم

۱- تعریف و تحدید موضوع:

الف- موضوعی - در این تحقیق به آن دسته از تحولات سیاسی که پس از سقوط صفویه تا ابتدای روی کار آمدن قاجاریه در خلیج فارس روی داده است مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ب- زمانی - محدوده زمانی موضوع چنانکه از عنوان تحقیق بر می‌آید، شامل سالهای ۱۷۹۵- ۱۷۲۲م/۱۲۱۰- ۱۱۳۵ ه.ق می‌شود ولی از آنجا که درک تحولات سیاسی این برهه خلیج فارس بدون اطلاع از وقایع گذشته مشکل است، سعی شده است در آغاز بعضی فصول، کلیات مربوط به آن وقایع در عصر جدید تاریخ خلیج فارس (ابتدای قرن ۱۶ م. / ۱۰ق) ذکر گردد، با این تفصیل که هر چه به سالهای مورد نظر نزدیکتر می‌شویم، به علت بالارفتن تاثیر وقایع در حیطه زمانی موضوع، به جزئیات بیشتری پرداخته شده است.

ج- مکانی - در این تحقیق اوضاع سیاسی خلیج فارس مورد نظر است، بنابراین خلیج فارس همراه با جزایر، بنادر و سواحل آن مورد بحث قرار خواهد گرفت. به عبارت دیگر از جزیره هرمز و بندر عباس در دهانه خلیج فارس تا بصره، در انتهای شمال خلیج فارس مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲- بیان مساله پژوهش (طرح سوالهای اساسی):

برای بررسی تحولات سیاسی خلیج فارس در برهه زمانی مورد بحث باید به تشریح چند مساله پرداخت. اولین و مهمترین مساله، تشریح وضعیت کلی خلیج فارس در آن سالها است. دوم، آنچه که

مربوط به چگونگی ورود استعمارگران به خلیج فارس شد و واکنش قدرتهای منطقه در مقابل نیروهای تازه وارد به خلیج فارس از دیگر موارد مطرح شده است.

چگونگی قدرت گیری عمان در ناحیه سفلی خلیج فارس، آل صباح در کویت، آل خلیفه در زبارة (شهری در قطر فعلی)، قواسم در راس الخیمه و تحولات بحرین از دیگر مواردی است که باید ذکر گردد.

عکس العمل دولت مرکزی ایران با پاشای بغداد و به طور اخص با بصره در طول فرمانروایی نادرشاه افشار و کریم خان زند نیز از مواردی است که باید گفته شود.

چگونگی شکل گیری عوامل موثر در ظهور حکام محلی در حاشیه شمالی (ایرانی) خلیج فارس و در رابطه آنها با یکدیگر از یک سوی و دولت مرکزی با آنها از سوی دیگر، از موارد مطرح شده این پژوهش می باشد. دلایل انتقال حوزه تجارت از سفلی خلیج فارس به علیای خلیج فارس در اواخر دهه ۱۷۵۰ م / ۱۱۶۰ ق جز سوالهای اساسی این تحقیق است که مورد بحث قرار خواهد گرفت.

۳- بیان اهمیت موضوع و ضرورت تحقیق :

در خصوص اهمیت سیاسی خلیج فارس بعنوان نمونه دیوید نیوسام، معاون سیاسی سابق وزارت خارجه آمریکا گفته است: «اگر جهان دایره ای باشد که بخواهیم مرکز آن را بیابیم، به خوبی می توان توجیه کرد که این مرکز خلیج فارس است».

اهمیت و جایگاه رخدادهای سیاسی در آن برهه از تاریخ ایران و خلیج فارس به اندازه ای است که هم اکنون، ایران و خلیج فارس با برخی از نتایج و پیامدهای آن روبه رو هستند و در واقع

جغرافیای سیاسی جدید خلیج فارس تا اندازه زیادی تحت تاثیر این پدیده‌ها در قرن ۱۸ م / ۱۲ق است.

روی هم رفته طرح این دیدگاه که برای بررسی بخش اعظمی از تحولات سیاسی خلیج فارس که ارتباطی اجتناب ناپذیر با حوادث جهان داشته و دارد، انجام این تحقیق بر اساس تئوری ذکر شده ضروری به نظر می‌رسد.

۴- تدوین و ارائه فرضیه‌های تحقیق :

فرضیه‌هایی که در این تحقیق مورد بررسی قرار خواهد گرفت بدین قرار است:

الف - کاهش اقتدار و ضعف حکومت مرکزی در دوره مورد بحث تاثیر به سزایی در به وجود آمدن جغرافیای سیاسی کنونی خلیج فارس و شکل گیری و ایجاد دولتهای بحرین، کویت، قطر و امارات متحده عربی داشته است.

ب- انگیزه قدرتهای خارجی در ابتدا از ورود و حضور در خلیج فارس در آن برهه زمانی، بیشتر منافع اقتصادی در اولویت بوده است تا منافع سیاسی.

ج- سقوط و انحطاط تجاری حوزه سفلی خلیج فارس در اواخر دهه ۱۷۵۰ م / ۱۱۶۰ ق و انتقال آن به قسمت علیای خلیج فارس به دلیل اوضاع وخیم سیاسی - نظامی در منطقه جنوب خلیج فارس بوده است.

د- کاهش و سقوط تجاری در بنادر ایران بالعکس باعث افزایش رونق و پیشرفت تجاری در بندر بصره می‌گردید و این مهمترین دلیل برای مورد هجوم قرار گرفتن بصره توسط حاکمان ایران بوده است.

و- موقعیت دریایی مناسب حکام بومی، عامل مهمی در شکل گیری قدرت و نفوذ آنها داشته است.

۵- تعریف مفاهیم:

- حکومت‌های محلی: حکومت‌هایی است که در شهرهای بندری، جزایر و سواحل خلیج فارس که توسط شیخ یا حاکم آنجا اداره می‌شد و بیشتر آنها پس از قتل نادرشاه به قدرت دست یافتند که با تکیه بر درآمدهای تجاری، مناسبات بازرگانی و قدرت ناوگان دریایی خویش موفق به جمع‌آوری مالیات، اخذ عوارض و برقراری ارتباط با قدرتهای دیگر از جمله قدرتهای پس‌کرانه‌ای در ایران و قدرتهای فرا منطقه‌ای مثل (ایک) و (واک) شدند.

- کمپانی هند شرقی هلند (واک): در سال ۱۵۹۷ م چندین شرکت تجاری که در هلند تشکیل گردیده بود، باهم متحد شدند و تشکیل یک شرکت بزرگ بنام (کمپانی تجارت ممالک دوردست) را دادند و سرانجام در سال ۱۶۰۲ م دولت هلند شرکت‌های مختلفی را که با هند شرقی روابط تجاری داشتند و غالباً هم با یکدیگر رقابت می‌کردند همه را تبدیل به یک کمپانی بزرگ و مقتدر موسوم به، کمپانی هند شرقی هلند کرد و این کمپانی برای سالیان دراز همچنان به کار خود ادامه می‌داد. چون نام لاتین کمپانی هند شرقی هلند (Verenigede Oostindische Compagnie) بود به اختصار به واک (V.O.C) معروف گشت و از این پس در هر جای این پژوهش نشانه اختصاری (واک) به کار رود، منظور همان کمپانی هند شرقی هلند است.

- کمپانی هند شرقی انگلیس (ایک): در اواخر سال ۱۶۰۰ م کمپانی هند شرقی انگلیس به موجب فرمان ملکه الیزابت تحت عنوان (شرکت تجار لندن) که با هند شرقی معامله و تجارت می‌کنند، تاسیس گردید. این کمپانی تا اواسط دهه ۶۰ قرن هیجدهم به طور مستقل به کار خود ادامه می‌داد اما پس از این دوره به طور رسمی تحت نظر دولت بریتانیای کبیر قرار گرفت و تا پایان جنگ جهانی دوم نیز همچنان به کار خود ادامه می‌داد. چون نام لاتین کمپانی هند شرقی انگلیس

(England India Company) بود به اختصار به ایک (E.i.c) معروف گشت و از این پس هر

جای این پژوهش نشانه اختصاری (ایک) آمده، منظور همان کمپانی هند شرقی انگلیس است.

فصل دوم :

۱- پیشینه تحقیق

درباره تاریخ، وضعیت و اهمیت سیاسی و اقتصادی خلیج فارس از گذشته دور تا کنون کتابها، مقالات و رساله‌های دانشگاهی زیادی نوشته شده است.

این تحقیقات و مطالب هم به دست پژوهشگران ایرانی نوشته شده است و هم توسط محققین خارج از ایران صورت گرفته است. رسایلی که به قلم غیر ایرانیان جمع آوری شده است را می‌توان به دو بخش مجزا تقسیم کرد، یک دسته تالیفاتی که اعراب به عنوان صاحبان سنتی بخشی از منافع خلیج فارس گردآوری کرده‌اند و دسته دوم شامل تحقیقاتی می‌شود که توسط غربی‌ها نوشته شده است، که نوشته‌های آنها را نیز می‌توان به دو گروه تقسیم کرد، یکی تحقیقات علمی که در اروپا نوشته شده است و معمولاً غرض از این گونه مطالب روشن کردن ابهامات تاریخی و سیاسی خلیج فارس است و هنوز هم دنبال می‌شود، دیگر مطالبی است که توسط مامورین دول اروپایی حاضر در خلیج فارس و سیاحان و مسافران به جا مانده و معمولاً هدف این گروه از نویسندگان، شرح اوضاع خلیج فارس برای حضور دول تابعه و علاقمندان به شناخت نقاط مختلف جهان و تسهیل مسافرت در خلیج فارس بوده است.

اگر چه در این آثار و تالیفات مطالب ارزشمندی ارائه گردیده، اما تا کنون هیچگونه پژوهش جامع و مستقلی درباره اوضاع سیاسی خلیج فارس از سقوط صفویه تا ابتدای قاجاریه به چاپ نرسیده

است، و موضوع این رساله در نوع خود منحصر به فرد می باشد و نوشتار حاضر تلاشی برای پر کردن این خلاء پژوهشی است.

۲- روش تحقیق:

چون موضوع پژوهش، بررسی اوضاع سیاسی خلیج فارس از سقوط صفویه تا ابتدای قاجاریه می باشد. روش تحقیق برای این پژوهش بر پایه تحقیق کتابخانه ای بوده است. یعنی فیش برداری و گردآوری مطالب از منابع مکتوب شامل کتب، مقالات، سایر اسناد و مدارک موجود صورت گرفته و بعد با استفاده از مطالب موجود و تجزیه و تحلیل موضوع پژوهش، تبیین، تفسیر و سرانجام تدوین نگارش نهایی پژوهش انجام شده است.

۳- بررسی منابع :

برای بررسی، تحقیق و پژوهش در مورد اوضاع سیاسی خلیج فارس از سقوط صفویه تا ابتدای قاجاریه منابع تاریخی مختلف و متعددی وجود دارد که شامل منابع اصلی، متون تاریخ نگاری، سفرنامه ها، اسناد و مدارک تاریخی، آثاری که در سالهای اخیر به زبان انگلیسی و عربی نوشته شده و همچنین پژوهش هایی که در سالهای اخیر به زبان فارسی ترجمه گردیده یا نوشته شده، می باشد. از جمله منابع اصلی مربوط به این پژوهش عبارتند از:

الف- تاریخ جهانگشای نادری- این کتاب نوشته میرزا مهدی استرآبادی که احوال، اعمال و اقدامات نادرشاه در بر می گیرد. وی منشی مخصوص نادرشاه بود که کتاب خود را از ورود افغانها به ایران آغاز و با مرگ نادرشاه به پایان می رساند و از آنجا که از منابع اصلی آن دوره است برای این پژوهش مهم می باشد. این کتاب مطالبی درباره نبردهای نادر با عثمانی ها بخصوص حاکم بصره دارد